

'DE LEIDSCHPE PEUËRAAR':

Kruijer en de doeleindendiskussie binnen de toegepaste sociologie.

Jan Popken en Tiede Bijlsma

I

Het probleem van de "toegepaste sociologie", lijkt op het "oude" probleem in de sociologie, wat nu precies onder "sociografie" moest worden verstaan. Je had nu eenmaal sociografen en dus moest er ook wel een discipline zijn die je dan sociografie kon noemen. Maar als er echte bestaansredenen werden aangevoerd kwamen er heftige tegenreacties, die tot gevolg hadden dat de bestaansredenen weer werden afgevoerd. De sociografie ging dood, maar de sociografen voeren verder onder een andere vlag: ze bedreven nu "toegepaste sociologie". En als je er niet teveel over nadenkt wat dat nu precies is, denkt "dat doen sociologen die niet houden van theoretiseren, maar liever theorieën in praktijk brengen", dan is het bestaan van "toegepaste sociologie" eigenlijk best aanvaardbaar, al blijft het intellectueel gezien wat dubieus. Wat Kruijer heeft gedaan in "Toegepaste sociologie; een bijdrage tot de doeleindendiskussie" (AST nr. 2), is nu precies wat hij niet had moeten doen en waar trouwens de sociografie aan is overleden: rationele bestaansgrond zoeken voor iets dat er alleen maar is omdat het toevallig ontstaan is. Kruijer's geglibber in het stuk doet onweerstaanbaar denken aan het gemachineer van Hildebrand's "Leidsche peuëraar, de linker-vleugelman van de opgaande linie van Leidsche Visschers" (Camera Obscura). Rationalisaties en simplificaties om van te huilen ("je ken alle dingen tweileidig opvatten"). En als "verlokkelijke wormenfranje" komt hij aanzetten met allerlei frasen die de indruk moeten geven dat toegepaste sociologie ook aan de modernste eisen kan voldoen.

Dat begint al als gedefinieerd moet worden wat toegepaste sociologie nu wel is. Als argeloze buitenstaander denk je: "dat zal wel een definitie worden in het verlengde van de naam van het vak. Iets als de aktiviteit van sociologen die met veldwerk bezig zijn en die dan proberen sociologische kennis voor niet-sociologen bruikbaar te maken". Maar zoiets wordt door Kruijer nieteens overwogen. Hij plukt wel een andere definitie uit de lucht: "serie technieken die de beoefenaren van sociologie enige aanvullende vaardigheden aanreikt". Dat hij in zo'n conceptie van het vak niets ziet is niet schokkend: zo vaak komt het

tenslotte niet voor dat een techniek aan je kamerdeur klopt om iets aan te reiken. Wat Kruijer ook niet wil (waarom, daar zegt hij niets over) dat is dat toegepaste sociologie iets met sociologische theorie te maken heeft. In zijn terminologie: dat toegepaste sociologie zou zijn het "te hulp roepen van sociologische theorie om konkrete sociale verschijnselen beter te leren kennen". Je denkt, wat kan hij daar nou op tegen hebben. Maar dan gaat je een licht op! Je denkt: "hij wil toegepaste sociologie als een onderzoekspraktijk definiëren". Maar daarover vind je weer niets. Wat je wel vindt is een vage aanduiding dat Kruijer zowel met het woord "toegepast" als met het woord "sociologie" in de naam van het vak in zijn maag zit. Want in de inleiding tot het stuk komt hij pardoos aan met de omschrijving van zijn vak als "een integraal onderdeel van een complex van maatschappijwetenschappen". Jeugdsentimentele tranen springen je dan in de ogen. Wat een taal! Waarom gaan we niet allemaal weer schrijven zoals in de vijftiger jaren? En ook achter zoveel schoonheid gaan bedoelingen schuil. Want wat Kruijer bedoelt zal wel zijn dat in de toegepaste sociologie gebruik wordt gemaakt van inzichten uit meer wetenschappen en niet alleen uit de sociologie. Maar dat je niet moet denken dat de toegepaste sociologie daarmee een ratjetoe wordt. Nee, in de toegepaste sociologie worden die inzichten geïntegreerd.

Curieus wordt het stuk als de toegepaste sociologie ook nog een "gerichtheid" krijgt. Dit soort sociologie dat eigenlijk ten onrechte sociologie genoemd wordt, blijkt namelijk "gericht op het realiseren van maatschappelijke doeleinden". Dat zo'n uitspraak evenveel extra-informatie oplevert als uitspraken als: "de pedofiel is sexueel gericht", of "het huis hoort tot de bebouwde omgeving", omdat daarmee wordt geabstraheerd op een moment dat determinatie (vgl. G.J. Kruijer, Observeren en redeneren, p. 27) op zijn plaats zou zijn is Kruijer waarschijnlijk ontgaan. Lastiger wordt het dan als Kruijer zich ook nog dichterlijke grappen permitteert. Als je bv. het woord maatschappelijk leest, dan denk je dat er staat wat er staat. Maar dat is helemaal niet zo! "Maatschappelijke doeleinden" zijn echt niet gewoon dingen die de mensen willen hebben, houden, of kwijtraken (loon, armoede, omroepverenigingen, onderwijs). En "maatschappelijke aktie" is ook niet zoiets gewoons als dat wat de mensen daarvoor doen. Kruijer weet waaratje het enige woord dat voor alle sociologen hetzelfde betekent en dat je naar believen kunt vervangen door de term "sociaal", een speciale konnotatie te geven. Dezelfde bijbetekenis die dat woord ook had voor die CHU-er Gerretson die ook nog aan de wieg van de Nederlandse sociologie heeft gestaan: het woord betekent voor dit soort mensen: "wat betrekking heeft op de 'sociale quaestie'".

Natuurlijk plaatst Kruijer de sociale quaestie in een eigentijds perspectief. Dat doet hij met de slagwoorden "makro-sociologie" en "emancipatorisch". D'Opregte Toegepast Socioloog gaat de problemen van zijn tijd te lijf vanuit dat makro-sociologische perspectief om te vermijden dat hij in de fout valt van een "inci-

dentele aanpak, gericht op deelverschijnselen, (die) niet de gewenste verbetering teweeg zou brengen". Hoe te weten wanneer een verbetering gewenst is? Dat is niet zo moeilijk. Want voorstellen die je doet, moeten vanuit emancipatorisch oogpunt verantwoord zijn. De vraag of een makro-sociologisch perspectief op zijn beurt weer niet eenzijdig is en het punt dat er nogal wat verschillende opvattingen bestaan over wanneer je precies over emancipatie kunt spreken komen niet aan de orde. Wel, dat ja natuurlijk niet zomaar "makro-sociologisch emancipator" wordt. Daarvoor heeft Kruijer een pasklare oplossing. Deze "nieuwe emancipatoren" moeten aan "eisen" voldoen (maar liefst zevenentwintig!). Resteert nog het probleem dat het werkerterrein van deze toekomstige redders van de wereld "de gansche menschheid" omvat. Die last is de individuele toegepast socioloog natuurlijk te zwaar. Maar ook hier kan Kruijer redding geven. Hij heeft het gigantische arbeidsveld opgesplitst in keurige deelgebieden (maar liefst zestien!). Daarmee is duidelijk dat we aan de slag kunnen gaan met het opleiden van (wat een prachtig zelfrelativerend understatement!) "op de praktijk gerichte sociologen".

Kruijer's bijdrage aan de doeleindendiskussie binnen de toegepaste sociologie lijkt in grote lijnen bizat. Maar soms zitten er ook stukken bij die van een haast ontroerende naïeviteit getuigen. Hij suggereert gerust dat ze op Cuba zitten te wachten op De Nieuwe Toegepaste Sociologie. Het is net alsof hij echt meent dat ten onzent Tellegen één der eersten was "die zijn blik op de toekomst richtte". Ook aan richtingenstrijd heeft hij een broertje dood. Milikowski? Da's natuurlijk gewoon kritische theorie. En hij lijkt echt te menen dat Van Houten's kritische theorie zijn grondslag vindt in de idealen van de Franse revolutie. Wan hij noemt Van Houten in één adem met Van Benthem van den Berg en diens achttiende eeuwse "kernvraag"; "Hoe de maatschappij meer in overeenstemming te brengen met de universele waarden 'vrijheid, gelijkheid, en broederschap'." Dat hij wel eens tegenstanders zou kunnen krijgen die zijn belachelijke opsplitsingen van de sociologie gaan ridiculiseren lijkt hem kennelijk ondenkbaar. Rustig noemt hij "enerzijds" "zuiver wetenschappelijke sociologie" zonder de geringste vermoedens dat zijn tegenstanders dan "anderzijds" natuurlijk als "onzuiver(e) wetenschappelijke sociologie" zullen beschouwen.

Daarnaast weet hij duchtig ergernis op te wekken. Vooral door de manier waarop hij met begrippen als theorie en praktijk, objectiviteit en waarden omspringt. Dat ziet hij helemaal niet als iets vluchtigs, als momenten in een wetenschapsproces. Voor hem zijn dat gewoon dingen, net zoals stenen dingen zijn. Wat al die zogenaamde geleerden daarover te zeggen hebben gaat hem natuurlijk niets aan. Zijn betoog op blz. 99 kan dit goed illustreren. Kruijer zegt daar dat de toegepast socioloog veranderingsprocessen moet opsporen, waardoor een prognose over een toekomstige samenleving kan worden gemaakt. Daarna moet je de toekomstige samenleving en de huidige gaan evalueren. En daarmee heb je dan een waarde-oordeel uitgesproken. Ook al heb je nog zo je best

gedaan de beoordelingskriteria te expliciteren en nog zo fraai je uitspraken getoetst aan feitenmateriaal. Want dat eis Kruijer! Stel je voor: je hebt uigezocht dat er steeds meer Surinamers een academische opleiding krijgen. Uit feitenmateriaal blijkt dat deze Surinamers als ze klaar zijn met die opleiding zelden in Suriname zelf hun vak uitoefenen. Je zegt dan bij jezelf: "Laat ik er vanuit gaan dat ontwikkelingslanden een grote behoefte hebben aan academisch gevormden". Dan komt je konklusie: dit is niet zo best voor de mensen in Suriname. Dat zouden ze daar anders moeten doen. Denk je bij jezelf: Als dit niet meer objektief en wetenschappelijk is!" Maar dan zegt Kruijer dat het een waarde-oordeel was.

Dezelfde ergernis onderga je als Kruijer de problemen van het definiëren van het begrip "sociaal probleem" aanstipt. Eerst steekt hij de Jager en Mok een pluim op de hoed door hun definitie "neutraal" te noemen. Maar dan gaat hij op eens vinden dat naast zo'n neutrale definitie ook nog een andere nodig is. "Een partijdige", denk je dan. Fout. Want die tweede definitie klinkt óók hartstikke neutraal: "voortvloeien(d) uit een zo objektief mogelijke theorie, waarvan het aanwezige waarde-element wordt geëxpliciteerd." Net als of het gemeengoed is in de wetenschap om definities te laten voortvloeien uit subjektieve theorieën. En net alsof je niet allang kleur bekend hebt op het moment dat je aan bepaalde theorieën hebt gerefereerd, zodat het pontifikale "expliciteren van waarde-elementen" neerkomt op het intrappen van open deuren. Als je Kruijer moet beoordelen op dit stuk, komt hij naar voren als een geniaal verduisteraar. Neem nu een uitspraak als "de essentie van de toegepaste sociologie is, dat theoretische inzichten vertaald worden in maatschappelijke aktie". Je weet dan meteen niet meer wat toegepaste sociologie is, ook niet wat theorie is, laat staan wat aktie zou kunnen zijn. En dat moet hij zelf ook niet meer kunnen weten. Immers, uit zijn Eerste Eis Waaraan Iedere Socioloog Moet Voldoen, blijkt dat hij van mening is dat aan het hebben van inzichten - we mogen aannemen dat hij ook theoretische inzichten insluit - een maatschappelijke praktijk inherent is. En dat het omgekeerde eveneens waar is. Of Kruijer dat nu leuk vindt of niet, zo'n uitspraak impliceert, dat afhankelijk van je inzichten - je levenspraktijk - de akties die je onderneemt, je als (toegepast) socioloog iets wil doen aan wat je fout vindt in de wereld. Daar niets aan kunt doen. Net doen alsof je er niets aan doet. Net doen alsof je er iets aan doet.

Als een echte ouderwetse positivist lijkt Kruijer met het laatste bezig. Wel opgesierd met modieuze sauzen van het soort dat de Chemische Industrie Naarden maakt. Dat zal hem door de toegepast sociologische Nachwuchs wel niet in dank worden afgenomen. Je hoort zel al schimpen: "Loibak, kom je weer oit je smul-schoit?"

II

Als Kruijer's stuk van alle friebels en fratsen wordt ontdaan, blijft een probleem over dat wél sympathieke aandacht verdient.

Geen probleem dat specifiek is voor de toegepaste sociologie - als die al bestaansgrond heeft als een speciale vorm van sociologiebeoefening. Het is een probleem waar iedereen die sociologie bedrijft mee wordt gekonfronteerd. Sta je als socioloog noodzakelijk aan een bepaalde (politieke) kant? Is wetenschappelijke objectiviteit voor de socioloog haalbaar? In "The Sociologist as a partisan" (herdrukt in For Sociology, London: Allen Lane 1973) zegt Gouldner hierover behartenswaardige dingen. Hij reageert negatief op een artikel van Becker ("Whose side are we on?"), die hij ervan beschuldigt dat deze "Anti-Minotaur: the muth of a value-free sociology" (in Gouldner, ibid.) heeft geïnterpreteerd als een pleidooi voor het opgeven van de mythe van een waardevrije sociologie ten bate van een "unvervroren" partijdigheid. Dat had Gouldner niet bedoeld. Want, zegt hij, dan help je alle kansen op wetenschappelijke objectiviteit om zeep. Hij illustreert dit door erop te wijzen wat de consequenties zijn als je te werk gaat als Becker: de stallingname van de groepen en individuen die Becker onderzoekt, kan niet anders dan ook de stellingname van de onderzoekende socioloog worden. Alle kans op objectiviteit raakt zoek in de identifikatie met de underdogs die je onderzoeksobject vormen.

Ten opzichte van wat Kruijer voorstaat kun je grotendeels analoog redeneren. Kruijer wil van de waardevrijheid af, om zich te kunnen identificeren met de waardenoriëntatie van de koterie van ontwikkelaars die het publieke ontwikkelingsdenken van de laatste twintig jaar trachten te monopoliseren. Bij die club zit je goed met dat gladderen van een makro-sociale aanpal (het gaat immers om "mondiale" problemen) als kenmerk van je ware. Ook het te pas en te onpas schermen met het woord emancipatie is in die club allang "mos" geworden. Het woord is immers een wapen in de strijd tegen de technokraten en de machtspolitici die de ontwikkelingsproblematiek zo smadelijk in bureaucratie hebben laten verzanden. Makro-sociale aanpak en emancipatie zijn de sleutelwoorden uit de ideologie van de club. Als je erbij wil horen moet je ze óók gebruiken. Het liefst op een manier waardoor over concrete betekenis niet meer hoeft te worden gedacht. Op die manier gaat de "club" bepalen wat sociologische objectiviteit moet voorstellen. Wat hetzelfde is als zeggen dat je niet eens meer probeert objectief te zijn.

Kruijer exit. Het probleem of je als socioloog altijd aan een bepaalde kant staat blijft. Ook het probleem hoe en wanneer je objectief bent. En ook de vraag of elke partijdigheid strijdig is met objectiviteitsstreven. Gouldner's artikel biedt een goed aanknopingspunt. Hij maakt onderscheid tussen twee waarheidsgebieden waarbij de socioloog betrokken is en waarvoor hij verantwoordelijk is (committed). Aan de ene kant is de socioloog technikus, professional. Dat houdt een technische verantwoordelijkheid voor waarheid in. Simpler gezegd: socioloog zijn is een vak beoefenen. En dat betekent dat je als socioloog vakwerk moet leveren. Daarnaast is er volgens Gouldner ook nog een "extra-technische,

transcendentale verantwoordelijkheid voor waarheid" (p. 65). Hij verbindt deze verantwoordelijkheid vooral aan de dienstbaarheid die de sociologie volgens hem altijd heeft gehad ten opzichte van het realiseren van menselijke eenheid en solidariteit. Deze verantwoordelijkheid brengt met zich mee dat de objektieve socioloog niet alleen vakwerk levert, maar ook datgene serieus neemt, wat Mills de "belofte van de sociologie" noemde. Maar de redenering kan geradikaliseerd worden. Sociologische objectiviteit is niet alleen in laatste instantie altijd ondergeschikt geweest aan menselijke vooruitgang, die objectiviteit was ook altijd ondergeschikt aan de wil van individuele sociologen hun krachten daarvoor in te spannen. Dat wil zeggen: wat ook de intenties van de sociologie mogen zijn geweest en onder welke voorwaarden sprake was van sociologische objectiviteit, één noodzakelijke voorwaarde moet ook zijn geweest, de wil van individuen objektieve sociologie te maken. Eenvoudiger en breder geformuleerd: iedere aktiviteit die je als socioloog onderneemt is in essentie zowel persoonlijke, als professionele, als maatschappelijke aktiviteit.

Dat maakt de veelbezongen pluriformiteit van de sociologie ook zo vanzelfsprekend. Er zijn nu eenmaal sociologen die niets liever willen dan de klassieke rol van intellektueel als kamergeleerde spelen. Anderen worden gebiologeerd door "brandende sociale vraagstukken". Weer anderen worden gefascineerd door verschijnselen die ze "exentriek" vinden. En er zijn ook sociologen die zich onweerstaanbaar voelen aangetrokken door het alom tegenwoordige verschijnsel van "sociale beheersing". Of door hoe dit verschijnsel wordt vertaald in regering, in beleid, en eventueel hoe deze vertaling weer wordt gecounterd door oppositie. Sommigen zullen zich dan vooral interesseren voor liberale oppositie, anderen willen liever bestuderen wat konservatieve, of radikale, of revolutionaire oppositie is. Zo kun je nog wel een tijdje doorgaan. Waar het om gaat, is dat je ondermeer aan de onderwerpen die sociologen aansnijden, kunt zien dat het gewone mensen zijn, met een gewone menselijke voorkeur voor een bepaald studiegebied. Dat betekent dat je persoonlijk-partijdig bent in de keuze van je onderzoeksgebied. Die persoonlijke partijdigheid strekt trouwens verder. Het ligt voor de hand, dat die ook een rol speelt in je werkwijze als socioloog. Je voelt je aangetrokken door bepaalde sociologische scholen, andere liggen je niet zo. Je wilt niet afgaan voor bepaalde kollega's, of voor je "leermeester". Wat anderen ervan vinden maakt je niet uit. Met andere woorden, je professionaliteit heeft een persoonlijke komponent. Tenslotte heeft de persoonlijke partijdigheid ook sociale konsekwenties. Als je geïnteresseerd bent in kondities voor radikale sociale verandering maak je geen geschriften waar tegenstanders hun voordeel mee kunnen doen.

Het zou onzin zijn, te veronderstellen dat deze persoonlijke partijdigheid strijdig is met, of bedreigend is voor, de objectiviteit. Voor wie nog niet overtuigd is een voorbeeld uit de exact-

wetenschappelijke hoek. Een chemikus die zich zorgen maakt over de dreigende uitputting van onze energiebronnen en de beslissing neemt te gaan onderzoeken wat de mogelijkheden zijn van goedkope en eenvoudige nieuwe methoden om energie te winnen, heeft een zeer persoonlijke duidelijk maatschappelijke relevante beslissing genomen die zeer bepalend zal zijn voor zijn "beroepspraktijk". Maar zijn persoonlijke partijdigheid vormt daarom geen enkele bedreiging van zijn professionele objectiviteit. Sterker nog: het ligt voor de hand dat iemand met zulke duidelijke persoonlijke aspiraties juist zal streven naar perfektionering van zijn professionaliteit. De grootste wetenschappelijke prestaties worden geleverd door "gedrevenen". De hoogste graad van persoonlijke geïnvolveerdheid kan leiden tot de sterkste mate van objectieve "distantie".

Het is uiterst misleidend simpelweg distantie als bevorderlijk voor objectiviteit en partijdigheid als nadelig voor te stellen (zie bv. Goudsblom, Balans van de sociologie, Utrecht, 1974, p. 152, 154). Binnen de kontekst van wetenschappelijke reflectie vormen ze juist elkaars komplement. De chemikus die ontdekte hoe je van poep elektriciteit kon maken, was partijdig én professioneel gedistancieerd. Tegelijk, of misschien juist daarom, weet hij onbetwist objectief resultaten te bereiken die voor veel mensen uiterst belangwekkend zijn. Niet voor iedereen. Bij de Shell, of bij onze sociaal-demokratische regering, zullen ze er wel niet op hebben zitten wachten. En dat zal onze chemikus wel niet verwacht hebben ook. Voor hem telt dat wetenschappelijke reflectie, objectiviteit, hem in staat stelden op een voor hem relevante manier kreatief te zijn, dingen te ontdekken. Naar een voorbeeld uit de sociologie hoeven we niet lang te zoeken. Goffman's briljante Asylums (Penguin Books, 1968) berust op dezelfde werkwijze en had ook een soortgelijk effect - zij het dat Goffman "the other way round" ging. Omdat zijn persoonlijke voorkeur uitgaat naar een professionele werkwijze die op kille analyse berust, of zo men wil uiterste distantie, kruipt hij midden in zijn studieveld, gaat hij participerend observeren in een gesticht. En de technische, zakelijke rapportage daarover heeft juist tot gevolg dat ieder die het maar wil lezen, van direkt betrokkenen tot verre buitenstaander, direkt wordt gekonfronteerd met de weerzinwekkende gang van zaken in "totale instituten".

De opmerkingen hier pretenderen natuurlijk op geen enkele manier uitputtendheid wanneer het gaat om ~~de~~ problemen van partijdigheid en objectiviteit in de sociologie. Ze staan wel een konklusie toe over wat je negatief zou moeten evalueren in een conceptie van "emancipatorische sociologie" (want zo'n sociologie lijkt Kruijer voor te staan in zijn bijdrage aan de doeleindendiskussie binnen de toegepaste sociologie en dat stuk vormde tenslotte de aanleiding tot deze opmerkingen). Die konklusie is dat emancipatorische sociologen zouden moeten vermijden focus en context van sociologiebeoefening te verwarren. Die verwarring treedt op wanneer het persoonlijke in de sociologie-

beoefening ten koste gaat van het professionele (het sympathieke boek van Blum, Theorizing, London: Heinemann 1974 wordt hierdoor voor een groot deel bedorven). Maar ook wanneer buitenstaanders toegelaten worden tot de kern van de professie en zo een centraal element (emancipatie) tot iets maken dat vóórgegeven is (in deze valkuil kwam Kruijer terecht). Nog afgezien van het feit dat je van sociologen zo professionele ja-knikkers maakt, waar niemand op zit te wachten, geldt dan dat je juist datgene wat wetenschappelijke sociologie tot iets kan maken dat je gepassioneerd kunt bedrijven, namelijk dingen ontdekken, dingen aan de weet komen die nog niemand weet, die nieuw zijn. Sociologie bedrijven is werkelijkheid konstrueren, nieuwe werkelijkheid konstrueren op basis van een reeds door sociologen en niet sociologen gekonstrueerde werkelijkheid (vgl. A.Schutz, The phenomenology of the social world, London: Heinemann 1972). Holzner (Reality construction in society, Cambridge (Mass.): 1972, p. 46) zegt*) het als volgt

Het samenspel van aktuele ervaring, (idiosynkratieën) metafysika, (ideologie) en epistemologie binnen het proces van interpretatie (van aktuele) ervaring, kan mogelijk impliciet zijn, maar het is altijd onvermijdelijk. Dit samenspel is in wezen een kreatief proces.

De socioloog die zijn emancipatorische bedoelingen serieus neemt, heeft geen voorkennis over emancipatie, maar probeert emancipeerbaarheid professioneel te ontdekken.

*) De toevoegingen (tussen haakjes) zijn van ons.